

An aerial photograph of the village of Tarbena, Spain, nestled at the base of a large, rocky mountain. The mountain's peak is covered in sparse vegetation and has the word 'TARBENA' written across it in large, white, block letters. The village below features a mix of white and yellow buildings with red-tiled roofs. A prominent church with a tall, square tower is visible in the center. The foreground is dominated by a dense grove of trees with light-colored blossoms, likely cherry trees. The sky is a clear, bright blue.

TARBENA

Festes Patronals
Del 5 al 8 d'agost del 2005

Com diu el títol d'aquest treball, oferim un tastet dels refranys que són usuals en el parlar de Tàrbena. Ja sabem que aquesta mostra flaqueja per moltes bandes; perquè, de refranys, no n'hi ha ni dos-cents ni tres-cents un, sinó milanta, com sol dir-se. Ara només n'hem fet una tria curtona, per motius d'espai i de temps; que tot seguit presentarem.

Han sigut arreplegats de sentir-los tal com eixien a relluir en la conversa: la majoria dins del nostre rogle familiar, encara que uns quants també els hem sentit dir al carrer, i uns quants ens han sigut comunicats per en Juanito Ripoll, en Nazario Lledó, la Iolanda Cifre, en Juan Miguel Molines i en Vicente Monjo. Hem de dir també que hem consultat el número especial d'agost de 1980 de la revista *Coses de tots*, on hi ha un article dedicat als refranys sobre el matrimoni i sobre les dones, arreplegats a Tàrbena i extrets del *Refranyer valencià* de n'Estanislau Alberola; i com que ja s'han tret molt a relluir, no hem inclòs els que amb encert han fet servir com a lema les comisions de festes de diversos anys anteriors.

Però, ¿què és un refrany? Segons el diccionari de l'IEC (1995) un refrany és una frase que en sentit directe o figurat, i generalment de manera sentenciosa i el·líptica, expressa un pensament a manera de juí en què es relacionen almenys dues idees. Solen identificar-se amb els proverbis, parèmies i adagis, encara que hi ha entre ells alguns matisos diferents, que no entrarem ara a analitzar. Hem de destacar, per tant, la seua economia expressiva: amb pocs elements es diu o es sobreentén molt, i el seu caràcter literari: solen tindre un doble sentit que cal saber interpretar i moltes voltes contenen rimes o elements rítmics de dicció (per exemple, "D'estiu tot hom viu"), algunes tenen forma de diàleg (com ara, "El mort li diu al degollat: --¿Qui t'ha fet eixe forat?" o es basen en un contrast (com ara, "Més val roïn conegut que bo per conéixer"). Fins i tot alguns apareixen dins d'algunes cobletes del nostre cançoner popular; per exemple: "Ma mare diu que em farà / jopeti i faixa de seda / i jo li dic: --Senyora mare, / gos que lladra no mossega".

Quant a la forma i el to, una bona part d'ells són consells (11, 22, 25, 36, 42, 51, 70, 87, 89, 93, 101, 102, 103, 113, 124, 129, 130, 147, 148, 149, 162, 167, 175) o més bé ordes (59, 60), encara que la majoria són sentències que tracten de diverses accions (5, 27, 28, 38, 54, 58, 59, 60, 64, 65, 66, 74, 75, 90, 91, 97, 109, 110, 117, 125, 126, 132, 146, 152, 165, 176, 177, 178, 181, 184, 185, 190, 196, 197, 198, 200). Uns quants d'ells solen fer crítica dels comportaments humans (21, 80, 83, 121, 137, 159, 182) i solen ser, per cert, molt negatius i pessimistes (6, 31, 41, 73, 77, 105, 114, 117, 164, 179); encara que alguns tenen també un to festiu i alegre en tocar temes relacionats amb la fisiologia (142, 183, 193, 198) i el sexe (19, 44, 58), i fins i tot t'aconhorten o t'aiden perquè fan veure les coses amb menys dramatisme, relativitzant les situacions o fent-les generals (10, 12, 18, 19, 20, 23, 24, 26, 37, 43, 47, 64, 82, 88, 119, 128, 143, 144, 160, 161, 194). Temàticament la majoria tracten de les accions i les actituds humanes (5, 30, 40, 48, 50, 55, 56, 57, 67, 71, 73, 76, 81, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 107, 108, 112, 115, 120, 121, 131, 137, 138, 145, 153, 156, 158, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 183, 192, 198, 199, 201), o de diversos aspectes relacionats amb les persones, com ara, els malavejos relacionats amb l'edat (38, 62, 68, 134), la problemàtica de les relacions personals, amb una forta crítica al matrimoni (21, 29, 32, 34, 35, 39, 49, 69, 78, 100, 133, 155, 180, 188, 189), la justícia (114), la salut (63, 79, 85, 142), el menjar (122, 127), la faena (51, 54, 56, 61, 86, 96, 99, 110, 191) o el saber (101, 103, 104). Però també toquen altres temàtiques. Uns quants d'ells parlen, en general prou malament, no cal amagar-ho, d'alguns pobles veïns (4, 26, 46, 116, 118, 157, 166). Altres fan referència a l'espai físic

en què vivim i treballem: es parla dels canvis que duen les estacions de l'any (2, 3, 13, 15, 16, 17, 31, 44, 45, 52, 106, 111, 135, 136, 186, 187), de la meteorologia (1, 53, 164, 168) i de les faenes agrícoles (7, 8, 9, 14, 84, 123, 195). Però, ¿quina ideologia amaguen? Això és mal de dir, perquè n'hi ha de diferents lleis. Vegem-ne les traces: poden tindre un toc misogin (32, 33), poden exaltar la figura de Déu (30, 36, 196), poden valorar el caràcter igualitari de l'humanitat (22, 37, 48) o ser retrògrads (148).

Aquestes frases populars formen part dels gèneres breus de la literatura de tradició oral, que la gent sol citar quan li ve bé, aplicant-ho a moltes situacions. Procedeixen d'un fons de coneixement comú que va més allà de les fronteres. Per exemple, del nostre "Cade cassoleta té és seu platet" a l'arrecplec d'en Carles Ros *Tractat de adages i refrans valencians* (1733) trobem la següent versió: "Cada olleta troba sa cobertoreta". Dels nostres refranys núm. 180, 29, 65 i 109, trobem aquestes variants a la comarca aragonesa d'expressió catalana del Matarranya: "Qui s'ajunte amb un coixo, al cap de l'any si no coixege, retranquege", "A on no h'hi ha sang botifarres no s'hi fan", "Abans era era, ara ni palla ni era", "Aigua corrent no mate a la gent; aigua aturada, alguna vegada" (*Lo Molinar. III*). El nostre "Gos que lladra no mossega", es correspon, per exemple, a "*Perro ladrador, poco mordedor*", "*Il cane che abbaia non morde*" o "*Eth can que laire non nhaque pas*". Molts d'ells són de fet fórmules que s'apliquen en cada poble o redolada a una altra realitat particular; ja ho veiem amb els nostres "Quan Bèrnia (/el Fluix Campana) fa (/du) capell, pica espart i fes cordell", que pot substituir-se per qualsevol altre punt alt de referència al llarg de la nostra geografia (per exemple, Montsià, la Colaita, la Murta, Benicadell, Mariola, Segària, Montgó, Ifac...). El nostre "Parcent, bona terra i mala gent" també es diu, com ara, de Crevillent, Bocairent o Carcaixent.

Lingüísticament, com a part integrant que són del parlar viu de la gent, els refranys presenten moltes característiques del registre col·loquial més espontani del tarbener (que ací no hem corregit de tot). Per exemple, pel que toca a la fonètica, ens trobem, com ara, les variants: **anemorar** (enamorar), **an** (a on, on), **cade** (cada), **acadegú / cadegú** (cada u, cadascú), **consivol** (qualsevol), **coranta** (quaranta), **devant** (davant), **domés** (només), **enfuegar** (ofegar), **èuia** (aigua), **joriol** (juliol), **madrasta** (madrasta), **mossí** (boci), **pedricar** (predicar), **prenoliar** (pernoliar), **ramei** (remei) o **tremuntama** (tramontana). Com és habitual en tarbener, moltes paraules apareixen sense a- inicial: **gulla** (agulla), **metla** (ametla) o **ribar** (arribar); encara que hi ha voltes que succeeix a l'inrevés: **a-hi ha** (hi ha), **apreparar** (preparar). Com és habitual en valencià, moltes paraules perden la -d- entre vocals: **acertâ**, **cabotaes**. La forma **Fluix Campana** és una reinterpretació local del topònim Puig Campana, perquè es desconeix que **puig** significa "muntanya". Les formes **atre** (altre), **retor** (rector) o **tamé** (també) són molt generals en valencià i no necessiten comentaris. Hi ha també un bon grapat de castellanismes: **algo**, **coixo**, **enterro**, **ganado**, **hasta**, **lo**, **pardo**, **pelleco**, **puesto** i **tatxa**.

Alguns refranys per la forma arriben a expressar-se "de sa", ja que fan servir els articles mallorquins **es**, **sa**, **es**, **ses** (com ara: "Des teu pa faràs ses sopes" o "Sa gallina de dalt caga a sa de baix."). O perquè utilitzen els demostratius **aqueix / aqueixa**, la desinència verbal en -a (com ara: "que t'escolta", "que pela"), la forma pronominal **els-a / los (els)**, el quantitatiu **molt de** (per *moltes*) o la combinació **amb-a qui** (*amb qui*). O fins i tot contenen alguna paraula d'abast més local, com és el cas de **gurrunella** (*oroneta, oronella*).

Però els refranys no es caracteritzen en general per la seua espontaneïtat, sinó tot el contrari. Com hem dit, no són creacions enginyoses que els parlants facen en el moment que parlen, sinó que són extretes d'un arxiu comú, conegut per tota la comunitat de parlants i que sobrepassa les fronteres del poble. Així, dialectalment podrem trobar fàcilment característiques "especials", allunyades de la manera de parlar

habitual del poble. Així veurem que molts de refranys són “de la”, o mig “de sa” mig “de la” (com ara: “Es que és molt lluner ompli poc el graner”), com també succeeix en altre gèneres literaris de tradició oral, com per exemple, les cançons populars. Trobarem en ells pronunciacions foràries com “s[e]’n” (i no “s[a]’n”), o formes forasteres com **eixe** (aqueix), **a la vora** (devora) o **emportar** (endur); però també algunes paraules antigues, molt poc o no gens utilitzades actualment si no és dins dels mateixos refranys; com és el cas de: **arriscar**, **bastar**, **clam** (denúncia), **dany** (mal), **manco** (menys), **novella** (nova), **oir** (sentir), **testa** (cap) o **tot hom** (<tothom, tot lo món), que és un detall que dóna encara més interès a aquestes construccions populars.

Cal dir també que alguns refranys s’expressen en castellà; ací no n’hem reproduït cap; encara que un bon exemple seria: “*Besos y abrazos no hacen muchachos, pero llaman a vispras*”; en certa mesura és també el text “Qui a bon abre s’arrima, s’ompli de formigons”, que és una versió de burla d’un conegut adagi castellà. I també se’n diuen mig en castellà mig en valencià, com el nostre “En es coranta: *anda o no anda*”. I fins i tot hi ha qui en sap algun en francès, o mig en francès, procedent d’Alger; com ara: “¿I de qui m’ha de fiar?: [D’]abord moi, toujours moi, i sempre moi”.

Els refranys:

1. A abril cade gota val per mil.
2. A abril el pare no espera el fill.
3. A abril no et llesves un fil.
4. A Benidorm es que no sopa no dorm.
5. A boca tancâ no entren mosques.
6. A cade passa a-hi ha un perill.
7. A joriol les muletetes van al vol.
8. A juny, la corbella al puny.
9. A l’Ascensió, cireretes a muntó.
10. A l’any qui ve casa farà.
11. A l’infern que vages, hasta el dimoni tingues a la part.
12. A la fira hi ha burros que es semblen.
13. A maig vaig com vaig.
14. A Nadal, l’all al bancal.
15. A Sant Francés la gurrunella se’n va i el tord ve.
16. A Sant Macià la gurrunella ve i el tord se’n va.
17. A Santa Llúcia un pas de puça, a Nadal un pas de pardal.
18. A totes ses cases torren faves. (També: A tots es perols es couen faves.)
19. A tots es puestos a-hi ha campanes i batalls.
20. A-hi ha molt de maneres de matar puces.
21. A-hi ha ulls que s’anemoren de lleganyes.
22. Acadegú a sa casa, i el retor a l’abadia.
23. Acadegú sap a sa casa lo que es crema.
24. Al cel, tots calbos.
25. Al costat del riu no faces el niu. (També: A la vora del riu no faces niu; ni d’hivern ni d’estiu.)
26. Alcanalí ni d’esprâ ni de matí, i a la nit no t’apares.
27. Amb diners, carxofes.
28. A-n es casats de nou sa bujaca los cou.
29. An no n’hi ha sang no es poden fer botifarres.
30. An no n’hi ha, Déu no està.
31. Any bixest i Pasqua marçal: mortaldat i fam.
32. Bata qui bata l’era és meua.
33. Busca-te-la neta i prima, que gorda i bruta ja es farà.
34. Cade casa té un barandat.
35. Cade cassoleta té es seu platet.
36. Cadegú a sa casa i Déu a la de tots.
37. Caga el rei, caga el Papa, i de cagar ningú s’escapa.
38. Caldera vella: bony o forat.
39. Calla, sogra; entén-te, nora.
40. Cobra fama i gite’t a dormir.
41. Com més gran, més gran bac.
42. ¿Com vols que s’amic et guarda es secret, si tu no te’l saps guardar?
43. Consivol du barret d’espart.
44. D’estiu la figa busca piu.
45. D’estiu tot hom viu.
46. De Castells, ni elles ni ells.
47. De nit tots es gats són pardos.
48. Debaes es flares peguen cabotaes.
49. Del llevant i del ponent, de la dona sigues parent.
50. Des teu pa faràs ses sopes.
51. Dona viuda i home oficial, no li vages a jornal.

52. El dumenge dels Rams el qui no estrena no té mans.
53. El llevant la mou, la tremuntana la plou.
54. El menester fa fer, i l'ansia fa filar.
55. El mort li diu al degollat: "¿Qui t'ha fet eixe forat?"
56. El que de jove no treballa, de vell dorm a la palla (i no sol ser d'ell).
57. El que donació en vida faça, que li esclafen el cap amb una maça.
58. El que l'entorta se l'emporta.
59. El que li ha fet el nas, que el tinga al braç.
60. El que no paga lloguer, al carrer.
61. El que té pansa té dansa; i el que té 'metles, gallons.
62. El vell, llenya a ell.
63. En es coranta: *anda o no anda*.
64. Entre poc i massa la mesura passa. (També: E. p. i m. tot vol orde / mesura.)
65. Era que no bat no és era.
66. Es bé no es perd.
67. Es bramits des burros no apleguen al cel. (També: Bramit de burro no 'riba al cel; i si 'riba no fa rel.)
68. Es canteret nou fa s'èuia fresca.
69. Es casar-se i es mal dia tot ve en un dia.
70. Es comptes clars i es xicolate espés.
71. Es corb li diu a sa gralla: "No t'arrimes, que mascares".
72. Es dimonis tots són igual de roïns: es que no té banyes va emplomat.
73. Es diners i es collons són per les ocasions.
74. Es festejos llargs aparenten la mort.
75. Es fred no se'l mingen ses rates.
76. Es gat escaldat amb poca èuia té prou. (També: E. g. e. amb èuia fresca té prou.)
77. Es gos flac, tot són puces. (També: As gos flac no li falten ses puces.)
78. Es parents com els-a tens, es amics com els-a vols.
79. Es que coneix es setge no necessita metge.
80. Es que es burla, el dimoni el furga.
81. Es que és molt lluner ompli poc el graner.
82. Es que fa lo que pot no és obligat a més.
83. Es que fora es va a casar: o l'enganyen o va a enganyar.
84. Es que no bat a joriol no bat quan vol.
85. Es que no menja no va.
86. Es que no pot segar espigola.
87. Es que no vullga pols que no vaja a l'era.
88. Es que no xorra suma. També: E. q. n. x. se n'ix.
89. Es que s'acaparra l'acaponen.
90. Es que s'alça matí caga allà an vol.
91. Es que s'embota no sopa (i es que s'empina no dina).
92. Es que s'encanta no els-a tasta.
93. Es que sembra punxes que no vaja descalç.
94. Es que tant s'acatxa se li veuen ses anques.
95. Es que té bons costats sempre ix a cap.
96. Es que té es cul llogat no s'assenta an vol.
97. Es que té salut i llibertat té riquesa i no la sap.
98. Es que té vergonya, cria ronya.
99. Es que tinga cuc que pela fulla.
100. Es que viudo es torna a casar algo li falta a passar.
101. Es que vol saber, mentires a ell.
102. Es que vullga fer-se ric, que arrisca el pelleco.
103. Es que vullga saber que estudia.
104. Es qui sap és ben aplegat a tots es puestos.
105. Es sol an tupa crema.
106. Es sol de març dura set anys a sa cara.
107. Es testos semblen a ses olles.
108. Et vull et vull, i et trec un ull.
109. Èuia corrent no mata a la gent.
110. Faena avançâ no du destorb.
111. Febrer: de cap o de coa l'ha de fer.
112. Fer com fan no és pecat.
113. Fes bé i no faces mal, que atre sermó no cal.
114. Feta la llei, feta la trampa.
115. Fill de 'gulla, 'gulló.
116. Finestrat, ni home ni dona, ni gos ni gat.
117. Ganado de molts es llops se'l mengén.
118. Gata, la que no mossega arrapa, la que no és puta, beata.
119. Gos que lladra no mossega.
120. Home net, home quiet.
121. Home refraner, gos malfaener.
122. L'arròs fa el ventre gros.
123. L'oliva acertâ: de l'olivera, salâ.
124. La bacoraflor no té clam; pero t'has de lliurar el costellam.
125. La coca estalvia el pa, pero la farina no.
126. La junta és la força.
127. La panxeta ho sap, i el ventret tamé, i cadegú a sa casa es minja lo que té.
128. La voluntat basta.
129. Lo que no deixa, deixat. (També: L. q. n. d., deixar-ho.)
130. Lo que pugues fer hui no ho deixes per demà.
131. Lo que un no vol s'atre ho peixca al vol.

132. Lo que va devant va devant.
 133. Madrasta, el nom li basta.
 134. Mamella de jove, braç de vella.
 135. Març li va amprar dos dies a febrer i va apedregar a sa mare.
 136. Març marçot, que mata la vella a la vora del foc; i a la jove, si pot.
 137. Maria quan cria cria.
 138. Més val caure en gràcia que ser graciós.
 139. Més val es collar que es gos.
 140. Més val roïn conegut que bo per conèixer.
 141. Més val ser forrellat de porquera que retor de dos pobles.
 142. Minja fort, caga fort, i no tingues por a la mort.
 143. Moltes canaletes fan un ciri pasqual.
 144. No digues mal del dia hasta que passat no siga.
 145. No en vull, no en vull, i un plat caperull (/caramull).
 146. No és més ric qui més li sobra sinó qui res li falta.
 147. No et burles del meu dol, que quant el meu sarà vell el teu sarà nou.
 148. No et deixes les sendes velles per les novelles.
 149. No et fies de les alabances.
 150. No n'hi ha bé ni mal que cent anys dura.
 151. No n'hi ha cap de sac que buit s'aguanta.
 152. No n'hi ha cap de cavall que no es torna rossí.
 153. No pot ser repicar i anar a l'enterro.
 154. No s'hereten domés es bancals.
 155. Nora i gendre, farina sense cerndre.
 156. Ovella que bela perd mossí.
 157. Parcent, bona terra i mala gent.
 158. Pedrica Roc, que t'escolta poc.
 159. Per aqueix viatge no calien aqueixes alforges.
 160. Per un nap no es perd l'olla.
 161. Per una festa no et trenques la testa.
 162. Pes sol no et deixes sa manta, ni per tard es berenar.
 163. Pocs se'n salven de prenoliar.
 164. Quan Bèrnia fa capell, pica espart i fes cordell.
 165. Quan més prop, manco dany.
 166. Quan passes per l'Alfàs allarga el pas.
 167. Quant anomenes es gos aprepara sa vara.
 168. Quant el Flux Campana du capell, pica espart i fes cordell.
 169. Quan s'ha acabat sa cera, s'ha acabat la provessor.
 170. Quant un farà sopes, s'atre miques.
 171. Qui a bon abre s'arrima, s'ompli de formigons.
 172. Qui bufa és que té es foc apagat.
 173. Qui desprecia el burro; perque comprar-lo vol.
 174. Qui diu ses veritats perd ses amistats.
 175. Qui estiga bé que no es meneja.
 176. Qui guarda quan té, minja quan vol.
 177. Qui té bons padrins té bon bateig.
 178. Qui té un gat amb ell combat.
 179. Qui toca oli, alguna tatxa.
 180. Qui va amb un coixo, a s'any coixo i mig.
 181. S'èuia queta quant es meneja fa remor.
 182. Sa cacera és una gran perdiguera (i per més perdició, caçador de gos i furó).
 183. Sa gallina de dalt caga a sa de baix.
 184. Sa llengua és molt castigâ.
 185. Sa punxa quan naix ja punxa.
 186. Sant Jaume i Santa Anna, raïm a la solana.
 187. Sant Miquel s'endú el berenar al cel.
 188. Se n'enfueguen més a la vora l'altar que a la vora la mar.
 189. Segons amb-a qui vas fas.
 190. Sempre t'ixen es nòvios quan t'has casat.
 191. Si no vols segar, espigola.
 192. Si un vol dos no es barallen.
 193. Si vols vore es teus amics caminar, apare't a cagar.
 194. Tant d'hores, tant de rameis.
 195. Terra negra fa bon pa.
 196. Tot lo claret de Déu s'hi veu.
 197. Tota pedra fa paret.
 198. Ulls que no veuen, panderâ que xafen.
 199. Un ho amolla i es atres ho empomen.
 200. Una gotera tomba una casa.
 201. Volen dir i no volen oir.

pica
bat la
li de
rar-lo

ig.
r més

El que té pança té dança

na.
e a la

re't a

ne et deixes les sendes velles
per les novelles

El gat escaldat en poc éuia te prou

(Dibuix: Joan Sans)

A hi ha moltes maneres
de matar puçes